

KATSAUKSIA

Sanakirjojen *sisu*: sävyjä, merkityseroja ja ristiriitaisuuksia

1 Johdanto

Sana *sisu* on suomalaisille tuttu. Puhutaan hyvästä ja pahasta sisusta, suomalaisesta sisusta ja sisukkuudesta. *Sisu* valittiin Suomen sanaksi kilpailussa, jossa etsittiin satavuotiasta Suomea parhaiten kuvaavaa sanaa (Heikkinen 2017). Ulkomaillakin *sisu* tunnetaan ja liitetään monesti suomalaisiin menestystarinoihin. Sanalla viitataan usein itsestäänselvästi ja käsitteenomaisesti muun muassa sellaisiin yksilön tai kollektiivin ominaisuuksiin kuin sitkeys, sinnikkyys, kestävyys, ahkeruus, pahansisuisuus, itsepäisyys ja taistelutahto (Helminen 2019). Psykologiassa *sisua* on tutkittu yksilön kapasiteettina ja voimavarana (Lahti 2019; VTT 2020).

Sisu esiintyy kirjakielessä jo 1500-luvulla, ensimmäisissä säilyneissä suomenkielisissä teksteissä (NES s.v. *sisu*). Jo vanhan kirjasuomen ajan kirjallisuudessa (1540–1810) sanan merkitysala on laaja, ja merkityksenmuutoksiin johtaneet polut paljastuvat mutkikkaiksi (Helminen 2020). Monet kuitenkin katsovat, että *sisu* on kehittynyt hitaasti mutta suoraviivaisesti neutraalista tai yksilön ”pahaa” ominaisuutta luonnehtivasta sanasta ”hyväksi” *sisuksi*, joka yhdistettiin kollektiivisessa merkityksessä suomalaisuuteen vasta 1900-luvun urheilumenestyksen ja talvisodan myötä (Lehtonen 2017; Lahti 2019). On myös esitetty, että urheilutoimittajat kuvasivat *sisulla* luonnetta ja sisäistä voimaa 1920-luvulla ja siirsivät sen kirjoituksiin suomalaisista sotilasta 1940-luvulla, jolloin sana sai nykyiset merkityksensä (Enqvist–Saarikivi 2017, 141). Näissä luonnehdinnoissa ei kuitenkaan oteta huomioon sanan neutraaleja, kielteisiä ja myönteisiä merkityksiä, joita on annettu yksilöille ja kollektiiveille ennen 1900-lukua (Helminen 2020).

Sanakirjat kuvaavat aikansa kielenkäyttöä ja valaisevat sanojen merkityksiä monipuolisilla ilmauksilla. Merkityksenmuutos voi tarkoittaa esimerkiksi viittaussuhteen muuttumista tai merkityksen laajentumista, supistumista tai siirtymistä (Häkkinen 1990, 42–46). *Sisu*-sanan merkityksenmuutoksista ja niiden ajoittumisesta ei ole tähän asti ollut täsmällistä tietoa. Katsokseni on tiivis esitys *sisun* merkityksistä keskeisissä sanakirjoissa, joissa suomi on hakukielenä ja jotka tuntevat *sisun* ja sen sisältäviä ilmauksia hakusanoina. Selvitän, millaisiin tarkoitteisiin sanalla on viitattu ja mitä merkityksenannossa on muuttunut. Aineiston esittelyn jälkeen tarkastelen *sisun* merkityksiä sanakirjoissa 1700-luvulla ja 1800-luvun alkupuoliskolla (luku 3) sekä 1800-luvun jälkipuoliskolla (luku 4). Luvussa 5 käsittelen *sisun* sanakirjamääritelmiä 1900-luvulta alkaen ja annan esimerkkejä sen esiintymisestä suomalaisuuden kuvaajana.

2 Aineisto

Aineistoni koostuu ensinnäkin vanhoista sanakirjoista, joissa on suomi hakukielenä sekä *sisu* ja sen sisältäviä ilmauksia hakusanoina. Varhaisin suomen hakukielenä sisältävä sanakirja on Daniel Jusleniuksen (1968 [1745]) *Suomalaisen Sana-Lugun Coetus*, joka ilmestyi vuonna 1745. Sitä ennen julkaistiin latinankielisiä hakusanoja käsittäviä, suppeita sanaluetteloja ja tulkkisana-kirjoja. (Hakulinen 1967, 86–87.) Niissä *sisu* ei kuitenkaan esiinny. Toinen 1700-luvun sanakirja on Christfrid Gananderin (1940 [1787]) *Nytt Finskt Lexicon*. Siinä on jo järjestelmällisesti poimittua sanastoa kirjallisuudesta ja kansankielestä sekä Jusleniuksen sanakirjaan Henrik Gabriel Porthanin lisäämiä sanoja ja esimerkkejä (Hormia 1961, 40–43).

Sanakirjat 1800-luvun alkupuoliskolta ovat Gustaf Renvallin (1826) *Suomalainen Sana-Kirja*, Carl Heleniuksen (1838) *Suomalainen ja Ruozalainen Sana-Kirja* ja Johan Wallinin (1850) *Suomen-, Wenäjän- ja Ruotsin-kielinen Sana-Kirja*. Jälkipuoliskoa edustavat David Emanuel Daniel Europaeuksen *Svenskt-Finskt Handlexikon – Ruotsalais-Suomalainen Sanakirja*¹ (1853), Gustaf Erik Eurénin *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja* (1860), Ferdinand Ahlmanin *Suomalais-Ruotsalaiset Sanakirjat* (1874, 1883) sekä 1800-luvun kattavin suomen kielen sanakirja, Elias Lönnrotin (1880) johdolla toimitettu *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja*. Muut vanhat teokset ovat Knut Cannelinin *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja* (1903) ja *Suomalais-ruotsalainen sanakirja* (1913). Tuoreempaa aineistoa ovat kattavat yksikieliset, 1900-luvun kielenkäyttöä kuvaavat esitykset: kuusiosaisena 1951–1961 ilmestynyt *Nykysuomen sanakirja* (NS) sekä sen tiivistetty ja uudistettu perillinen, kolmiosaisena 1990–1994 julkaistu *Suomen kielen perussanakirja* (PS) (Kotus 2021). Näiden seuraajaa *Kielitoimiston sanakirjaa* (KS) päivitetään verkoversiona.² Suomen sanojen etymologiaa puolestaan tarkastelevat *Suomen sanojen alkuperä: Etymologinen sanakirja* (SSA, 2012 [2000]) ja *Nykysuomen etymologinen sanakirja* (NES, 2004).

3 Pitkälti pahan pauloissa 1800-luvun puoliväliin asti

Uskonnolliset kirjoitukset, lait ja asetukset 1500–1700-luvulta kuvaavat *sisu* enimmäkseen yksilön luonteenpiirteenä, joka johtaa paheksuttavaan käytökseen ja toimintaan. Vaikka *sisu*-sanalla on neutraaleja ja jopa myönteisiä merkityksiä jo Mikael Agricolan kirjoituksissa 1500-luvulta, sana merkitsee vanhassa kirjasuomessa ja 1800-luvullakin usein jotain pahaa, vahingollista ja tuomittavaa. (Helminen 2020.) Tämä näkyy myös sanakirjoissa. Koska *sisu* esiintyy hakusanana vasta 1740-luvulta lähtien, tarkastelen sanaa ensin lyhyesti etymologian näkökulmasta.

Sisu-sanan etymologia on hyvin kiinnostava. Alun perin *sisu* on johdos sanasta *sisä* ja merkitsee ’sisusta’ ja ’sisällä olevaa’. Sanan merkitykset ovat kuitenkin laajentuneet abstrakteihin merkityksiin. Esimerkiksi Agricolan raamatunkäännöksessä 1500-luvulta on muun muassa ilmaus *inhimisen paha sisu* ja Jacobus Finnon virsikirjassa ilmaus *sinä kyllä tiedät tämän mailman sisun ia pahan tauan*. Fraasi *silmät sisun* (’luonteen’) ilmoittawat esiintyy Erasmus Rotterdamilaisen

1 Sanakirjasta on käytetty Kotimaisten kielten keskuksen sähköistä, suomalais-ruotsalaiseksi konvertoitua ja täydennettyä versiota.

2 KS:sta aineistoa on haettu hakusanoittain. *Suomen murteiden sanakirja* ja *Vanhan kirjasuomen sanakirja* eivät kuulu aineistoon, sillä niitä ei ole päivitetty *sisu*-sanan osalta.

kirjoituksen suomennoksessa 1600-luvulta. (SSA s.v. *sisu*.) 'Luonnetta', 'sisäistä voimaa' ja 'äkäistä luonteenlaatua' tarkoittavaa *sisua* on pidetty konkreettisen, sisäosaan viittaavan *sisu*-johdoksen suomalaisen erikoiskehityksen tuloksena (NES s.v. *sisu*).

Jusleniuksen (1968 [1745], 347) teoksessa annetaan *sisulle* latinankielinen selitys 'appetitus' (halu, vietti), *sisuiselle* 'pronus in affectus' (altis tunne- tai mielentilalle) ja *sisucundalle* 'interiora in quibus affectus enascuntur' (sisäelimet, joissa tunne- tai mielentila syntyy). Maija Länsimäki (2003) esittää, että selitykset heijastavat alkukantaisia uskomuksia. Ennen on näet ajateltu, että kyvyt, ominaisuudet tai sielu sijaitsevat ihmisruumiin elimissä, joissa syntyvät voimakkaat tunteenpurkaukset ja -ilmaukset. Murteissa *sisu* merkitsee 'sisäosaa', ja *sisukunta* ja *sisukalut* viittaavat Satakunnassa ja Varsinais-Suomessa 'sisäelimiin' (mt.). Jusleniuksen (1968 [1745], 347) sanakirjan *sisu*-sanana sisältävien ilmausten selityksissä on siis kyse jostakin ihmiselle luontaisesta taipumuksesta, halusta tai vietistä. Teokseen on myös lisätty jälkepäin esimerkit [*t*]otta on julma *sisu*, säger om en som är ond ja [*s*]isuhinen ond; ruotsin kielessä *ond* tarkoittaa 'paha' (mp.).

Gananderin (1940 [1787], 55) sanakirja tuntee *sisun* konkreettisten ja kielteisten merkitysten ohella useita erityyppisiä ilmauksia, kuten *paisutta sisuans*, *pahasta sisusta*, *julmista sisu töistä* ja *sisun liikutus*, samoin muun muassa adjektiivin *pahansisuinen* ja verbin *sisutella*. Mielenkiinnon herättää esimerkki [*o*]n löytävä hänen salatusa sydämmens *sisusa*, jonka ruotsinkielinen selitys on 'i sit hiertas fördolda innersta' (hänen sydämensä salatussa sisimmässä) (mp.). Ilmaus voidaan tulkita niin, että *sisu* on jotain ihmisen sisällä olevaa ja vastaa luonnetta, taipumusta, mieltä tai halua neutraalissa tai myönteisessä mielessä. Kiinnostava esiintymä on myös *sisupussi*, jonka merkitys on kielteinen, pahaan ('ond') viittaava (mp.). Nykysuomessakin *sisupussi* on kielteisessä mielessä 'kiukkupussi' tai 'äkäpussi' mutta myönteisessä mielessä 'sisukas ihminen' (PS s.v. *sisupussi*). Gananderin (1940 [1787]) teoksen jälkeen ilmestyneissä aineistoni sanakirjoissa *sisupussi* esiintyy jälleen vasta 1900-luvulla.

Vielä 1800-luvun alkupuoliskolla *sisulla* on konkreettisten merkitysten lisäksi huomattavasti enemmän kielteisiä kuin myönteisiä merkityksiä. Renvallin (1826, 177–178) teos tarjoaa sanalle *sisu* saksankieliset vastineet '(böse) Gesinnung' ja 'Bosheit' ja sanalle *sisu(h)inen* vastineen 'boshafft'; *boshafft* tarkoittaa 'häijyä' tai 'ilkeää', *Bosheit* 'pahuutta' tai 'ilkeyttä' ja *böse Gesinnung* 'paha luonnetta', 'vihaista luonnetta', 'paha mielenlaatua' tai 'vihaista mielenlaatua'. Ilmaus *sisuttelen/sisutella* saa merkityksen 'sich boshafft betragen' (käyttäytyä ilkeästi). Esimerkeissä *sisun liikutus* ('motus mentis pravus') ja *teki sisusta* ('ira ductus fecit') on niissäkin kyse pahasta, vihaisesta, vihasta tai kiukusta, joita *pravus* ja *ira* ilmaisevat (mts. 177–178). Martti Rapolan (1947, 169) mukaan Renvallin (1826, 177) sanalle *sisu* antama selitys 'indoles mentis max. mala, pravitas, iracundia' on suomeksi 'mielensuuntaus, etenkin huono; pahuus, viha'. Rapola (1947, 171) kuitenkin muistuttaa, että Agricolankin teksteissä *sisu* symboloi myös jonkin asian 'ominaislaatua', 'laatua', 'luonnetta' tai 'lajia'. *Sisu* siis merkitsee jo varhain toisinaan neutraaleja ja myönteisiä asioita, kuten ilmauksissa *Jumala loij – – cuği sisuns pereste* (A III 132) ja *rackaudhe sisusta* (A I 775).

Heleniuksen (1838) sanakirja tuntee *pahan sisuisen* ruotsinkieliset merkitykset 'illa sinad' (mielettään paha), 'illvillig' (pahansuopa), 'ondsind' (ilkeä), 'argsint' (kiukkuinen), 'ilsk' (ilkeä, häijy) ja 'ondskefull' (häijy, pahuutta täynnä) (mts. 424, 592). Verbi *sisuttelen/sisutella* saa vastineen 'vara argsint, ilsken', ja sen ohessa annetaan muun muassa johdokset *sisutteleminen* ja *sisuttelewa* (mts. 592). Sana *sisu* esiintyy yhtäällä yhdessä sanan *sisi* kanssa, jolloin se saa

konkreettiset, sisäosaan ja sisäelimiin liittyvät merkitykset, kun taas toisaalla *sisun* ja *pahan sisun* merkitykset mainitaan eriteltyinä:

Sisi, sisu, s. *Sams*. S. kunda, Inre trakten, Inmäte. S. kalut, Inelfvor, Tarmar.
(Helenius 1838, 591)

Sisu, *äfv*. *Argsinthet*, *Ondska*, *Sinne*. Paha S., Elakt *sinnelag*.
(Helenius 1838, 592)

Sisu rinnastuu esimerkissä myös 'mieleen' (*sinne*), joten sillä on abstraktikin merkitys ilman kielteistä määritettä. Ruotsin *argsinthet* merkitsee 'kiukkuu' ja *ondska* 'häijyyttä' tai 'pahuutta', *elakt sinnelag* 'häijyä mielenlaatua', 'häijyä luontoa', 'ilkeää mielenlaatua', 'ilkeää luontoa', 'pahaa mielenlaatua' tai 'pahaa luontoa'. Merkille pantavaa puheena olevassa sanakirjassa on se, että siinä tehdään selvä ero konkreettisen ja abstraktin *sisun* välillä samoin kuin *pahan sisun* ja *sisun* välillä. (Helenius 1838, 591–592.) Wallinin (1850, 285) sanakirjassa puolestaan *sisu* saa muuhun kuin konkreettiseen asiaan viittaavana vastineen 'ondska' ja *sisu(h)inen* vastineen 'ondsint' (ilkeä). Verbi *sisutella* vastaa ruotsin ilmausta 'hysa agg' (kantaa kaunaa) (mp.), ja *pahan sisuinen* tarkoittaa samaa kuin 'illvilig' (pahansuopa) tai 'illasinnad' (mielettään paha) (mts. 60).

Ruotsin vallan aikana ihmisen sisu eli ihmisluonne leimattiin hengellisessä kirjallisuudessa yleensä pahaksi. Siksi *sisua* alettiin myös yksinään pitää kielteisenä ominaisuutena: huonona taipumuksena, pahuutena tai paheena. (Rapola 1947, 173–176.) Koska suuri osa varhaisesta kirjallisuudesta on uskonnollisia kirjoituksia sekä laki- ja asetustekstejä, joissa varoitetaan paheksuttavan tai tuomittavan toiminnan seurauksista, lienee luonnollista, että varhaisten sanakirjojenkin *sisu* on etupäässä kielteistä.

4 Kohti monipuolisempaa ja hyvää 1800-luvun jälkipuoliskolla

On kiinnostavaa, kuinka paljon myönteisiä *sisu*-sanan merkityksiä ja sanan sisältäviä ilmauksia 1800-luvun jälkipuoliskon sanakirjamääritelmät tuntevat kielteisten merkitysten lisäksi. Määritelmät tuovatkin esiin sen, että *sisua* on jo 1800-luvulla käytetty paljon luultua monipuolisemmin.

Europaeuksen (1853) sanakirja tuntee *sisuun* liittyvien konkreettisten merkitysten lisäksi *pahan sisun*, jonka ruotsinkielisiksi vastineiksi se esittää 'elakt *sinnelag*' ja 'ett elakt *sinne*' (häijy, ilkeä tai paha mielenlaatu tai luonto) sekä 'illvilja' (pahansuopuus). *Ilkeän sisun* vastine on 'svart *själ*' (musta mieli, sielu), pelkän *sisun* 'sinnelag'. Aineistossani Europaeuksen sanakirja on ensimmäinen, joka tuntee johdoksen *sisukas*. Se tarkoittaa samaa kuin ruotsin 'stursk' (röyhkeä, ynseä). (Mt.)

Eurénin (1860, 270, 373) sanakirjassa *pahasisuinen* saa vastineen 'ökynnig' (pahanillinen) ja *pahan sisuinen* vastineen 'ilsken' (ilkeä, häijy). *Sisu* esitetään hakusanan *sisä* yhteydessä mutta sille annetaan myös merkitys 'mod' (rohkeus):

Sisu un, s. inre sinnet, lynne, mod, ilska
(Eurén 1860, 373)

Jo Renvall (1826, 177) antaa *sisulle* saksankielisen 'luonnetta' tai 'mielenlaatua' merkitsevän vastineen *Gesinnung* ja Helenius (1838, 592) rinnastaa *sisun* 'mieleen'. Eurénin (1860, 373) sanakirjassa on kuitenkin erityistä se, että 'mod' esiintyy *sisun* merkityksenä ensimmäisen kerran aineistooni kuuluvissa teoksissa. Eurénin tapaan Ahlman (1874, 424) esittää *sisulle* ruotsinkieliset vastineet 'inre sinnet' (sisäinen mieli), 'lynné' (laatu, luonto, luonne, mieli), 'mod' (rohkeus) ja 'ilskå' (ilkeys, häijyys). Ahlmanin teoksessa niitä ei kuitenkaan mainita hakusanan *sisä* yhteydessä. Sanakirja tuntee lisäksi adjektiivit *sisuinen* ja *pahansisuinen* sekä verbin *sisuitelee* ('ilskas') (mp.).

Noin 200 000 hakusanaa sisältävässä, Lönnrotin (1880) päätoimittamassa teoksessa sanan *sisu* ruotsinkieliset vastineet ovat, konkreettisten merkitysten ohella, 'inre sinnelag' (sisäinen mielenlaatu tai luonto), 'lynné', 'hjerter' (sydän), 'mod', 'ilskå' ja 'ondska' (häijyys, pahuus). 'Rohkeuteen' *sisu* viittaa esimerkissä *hänellä ei ole sisua siihen* ('han har ej mod dertill'). Sanakirja tuntee myös esimerkiksi sellaiset ilmaukset kuin *sisuttaa*, *sisuttaminen*, *sisutteleminen*, *sisuttelu* ja *sisutus* sekä *sisun liikutus* ja *tehdä jotaki sisusta*. (Mts. 551.) Tarkastelen tarkemmin kolmea mielenkiintoista *sisu*-sanan johdosta, joiden merkityksiin kuuluu 'egensinnig' (itsepintainen, itsepäinen) ja 'egensinnighet' (itsepintaisuus, itsepäisyys); myös *trilsk* ja *trilskhet* tarkoittavat esimerkiksi 'itsepintaista' ja 'itsepintaisuutta' (mp.). Mainitut johdokset ovat:

Sisuisuus, *s. qval.* ilskenhet, trilskhet, egensinnighet

Sisukas, *a. instr.* (sisu) ilsken, trilsk, egensinnig

Sisutella, *v.* ilskas, trilskas, tjuras, vara argsint, egensinnig

(Lönnrot 1880, 551)

Sanat *sisuisuus*, *sisukas* ja *sisutella* valaisevat hyvin *sisun* ristiriitaisuutta. Viittaaminen itsepintaisuuden ja itsepäisyyden kaltaisiin ominaisuuksiin ei ole nimittäin lainkaan yksiselitteistä, vaan molemmat ominaisuudet voivat merkitä joko jotain kielteistä tai myönteistä. (Ks. myös luku 5.) Esimerkissä verbin *sisutella* ruotsinkielinen vastine *ilskas* merkitsee 'olla ilkeä, häijy', *tjuras* 'jurottaa' ja *vara argsint* 'olla kiukkuinen'.

Ahlmanin (1883, 245) 1880-luvulla ilmestyneessä sanakirjassa annetaan *pahasisuiselle* samankaltaisia merkityksiä kuin monissa aiemmin mainituissa sanakirjoissa. *Sisukkaan* vastineet ovat 'ilsken' (ilkeä, häijy) ja 'trilsk' (itsepintainen, uppiniskainen) (mts. 337). Lisäksi yksi hakusanan *sisu* saamista merkityksistä on yhä rohkeuteen viittaava 'mod' (mp.). Jo sanakirjojen – Eurénin (1860), Ahlmanin (1874, 1883) ja Lönnrotin (1880) teosten – perusteella voidaan todeta, että *sisu* on merkinnyt kielenkäytössä rohkeutta ennen 1900-lukua ja tuolloin ilmestyneitä kirjoituksia sankarillisista urheilijoista ja sotilaista.

Sana *sisu* saa 1800-luvun puolivälin jälkeen sanakirjoissa entistä monipuolisempia merkityksiä. Konkreettiset merkitykset toki säilyvät määritelmässä, mutta niiden rinnalle alkaa ilmestyä lisää kielteisiä merkityksiä monenlaisine, myös ristiriitaisine vivahteineen sekä runsaasti sanan käyttöä eri yhteyksissä havainnollistavia esimerkkejä. Samalla *sisun* neutraalit ja myönteiset merkitykset lisääntyvät.

5 Matkalla suomalaisiksi 1900-luvulla

Sisulla ei varhaisessa kirjallisuudessa luonnehdita suomalaisuutta (Helminen 2020). Sanalla kuitenkin kuvataan vierasta valtaa edustavaa kollektiivia muun muassa asetuksessa, jonka mukaan on syytä pelätä *ylönröykiän Wihollisen murhallista sisua* (Asetus 1742). Suomalaisuuteen *sisu* liitetään kielellisellä tasolla jo 1800-luvulla, vaikka tämä ei sanakirjoissa näy. Mainitsen ensin muutaman esimerkin ajoittamaan *sisun* yhdistymistä kollektiivisessa merkityksessä suomalaisuuteen (yleisesti tai seudullisesti). Sen jälkeen tarkastelen *sisun* sanakirjamääritelmiä 1900-luvulta alkaen.

Lehtikirjoituksessa 1870-luvulta kerrotaan arpajaisista, joissa tanssittiin, nautittiin alkoholia ja alettiin tapella. Kirjoittajan mielestä järjestäjien *olisi pitänyt tietää mintapaista ja minkä sisuista on meikäläinen kansa*. (*Sanomia Turusta* 1877.) Käsitteenomaisen sanaparin muodossa *sisu* yhdistyy suomalaisuuteen viimeistään vuonna 1897 lehtijutussa, jossa nimimerkki Matkailija kuvailee pettymystään Tukholman maailmannäyttelyssä: *ehdimme keskenämme purkaa rehellistä suomalaista sisuamme tästä muka suomalaisesta saunasta* (*Uusi Savo* 1897). Myös urheilijoita luonnehditaan *sisulla* ainakin jo 1910-luvulla, kuten juoksijaa, joka *näytti oikeata aito suomalaista sisua* (*Aamulehti* 1913). Esimerkeissä *sisu* on kollektiivinen ominaisuus, johon kytkeytyy jopa ajatus kansanluonteesta.

Edellä esitetyn valossa on hämmästyttävää, että 1900-luvun alkupuolella ilmestyneissä Cannelinin sanakirjoissa *sisu* saa hyvin vähän merkityksiä. Vuoden 1903 sanakirjassa sanan ainoa merkitys on konkreettinen eli 'sisusta' (det inre) ilmaiseva (Cannelin 1903, 233). Kymmenen vuotta myöhemmin julkaistu, laajempi sanakirja sentään tuntee *sisun* merkityksessä 'sinne' (mieli) ja *sisukkaan* merkityksessä 'ilksen' (ilkeä, häijy) (Cannelin 1913, 564).

Pitkään koottu NS esittää sanalle *sisu* ensin vanhimmat, konkreettiset merkitykset ja sitten koko joukon uudempia merkityksiä:

1. vanh. kans. jkn t. jnk sisäpuolella, sisässä sijaitsevasta: sisus, sisukset; kuv. ”sydän”, mieli
2. (kiivas, paha, kova) luonto, luonteenlaatu t. mieli; kiukku, viha
3. uskallus, rohkeus; sinnikkyys, lannistumattomuus; *erik.* voimainponnistuksissa ja vaikeuksissa (vars. urheilullisissa ja sotilaallisissa suorituksissa) osoitettavasta, tarpeen vaatiessa normaalin suorituskyvyn ylittämisenkin mahdollistavasta hellittämättömästä tarmosta

(NS s.v. *sisu*)

Sisun merkitysalan laajeneminen ja merkitysten yhdistyminen suomalaisuuteen näkyvät uudemmissa, abstrakteissa merkityksissä. 'Uskalluksen' ja 'rohkeuden' ohella *sisu* tarkoittaa 'sinnikkyyttä', 'lannistumattomuutta' ja 'hellittämätöntä tarmoa'. Selitysten yhteydessä esiintyvät sellaiset ilmaukset kuin [*h*]eiltä meni *sisu kaulaan* ('rohkeus petti') ja [*h*]änellä riitti *sisua aloittaa kaikki jälleen alusta*. Muita ilmauksia ovat muun muassa *komentelu kävi, otti, pisti sisulleni, [o]ittaa joltakulta sisu pois* ('taltuttaa'), *kilpailu-, taistelu- ja raivaajansisu, sisunnäyte, sisunpurkaus* ja *sisuuntua* ('kiukustua', 'äkääntyä', 'äkämystä'). NS tuntee myös *suomalaisen sisun* – ensimmäisenä sanakirjana. (NS s.v. *sisu*.)

Sisukas on NS:ssa myönteisessä mielessä 'sitkeä', 'lannistumaton', 'hellittämätön' ja 'sinnikäs' esimerkiksi ilmauksissa [*lannistumattoman sisukas toiminta* sekä [*s*]uomalaisten *sitkeys ja sisukkuus*. Kielteisessä mielessä *sisukas* tarkoittaa 'pahansuisista', 'äksyä', 'uppiniskaista' ja 'itsepäistä' (NS s.v. *sisukas*.) Vastaavasti *pahansisuinen* merkitsee 'itsepäistä', 'uppiniskaista', 'häijyä', 'äksyä' ja 'riitaisaa' (NS s.v. *pahansisuinen*). 'Hellittämätön' on siis myönteistä ja 'itsepäinen' kielteistä. Sanakirjan hakusanaksi NS:ssa palaava *sisupussi* on myönteisessä merkityksessä *oikea sisupussi, joka taisteli viimeisiin voimiinsa saakka*, kielteisessä sen sijaan 'kiukkupussi' tai 'äkäpussi' (NS s.v. *sisupussi*). *Sisukimppu* taas on *sisukas* olento, kuten *suomalainen korpisoturi, todellinen sisukimppu* (NS s.v. *sisukimppu*).

PS:n mukaan *pahansisuinen* voi olla 'äksy', 'häijy', 'kiukkuinen' ja 'uppiniskainen' mutta myös 'itsepintainen' (PS s.v. *pahansisuinen*). *Sisulle* PS tarjoaa ensiksi myönteiset merkitykset 'sitkeä, hellittämätön tahdonvoima', 'sinnikkyys', 'lannistumattomuus', 'uskallus' ja 'rohkeus' ja vasta sitten merkitykset (kiivas, paha, kova) 'luonto' ja 'luonteenlaatu'. Ensimmäinen sanan *sisu* esimerkeistä on [*s*]uomalainen *sisu*. (PS s.v. *sisu*.) Verbin *sisuuntua* ensimmäisenä merkityksenä on 'saada vastoinkäymisestä tms. usein kiukun nostattamaa pontta, *sisua*, ennen merkityksiä 'saada tarpeekseen jostakin', 'kiukustua', 'äkääntyä' ja 'äkämystyä' (PS s.v. *sisuuntua*). Pois PS:sta on jäänyt esimerkiksi verbi *sisutella*. Sellaiset johdokset ja yhdyssanat kuin *sisukas*, *sisukimppu* ja *sisupussi* saavat PS:ssa samoja merkityksiä kuin NS:ssa, tosin *sisukas* on myös 'peräänantamaton' (PS s.v. *sisukas*). Uusia, 'vammaisten partiotoimintaan' viittaavia esiintymiä ovat *sisupartio* ja *sisupartiolainen* (PS s.v. *sisupartio*, *sisupartiolainen*).

Jatkuvasti päivittyvä KS antaa esimerkiksi sanoille *sisu*, *sisukas* ja *sisupussi* samat merkitykset ja esittää samat *sisu*-sanan sisältävät yhdyssanat, johdokset ja esimerkki-ilmaukset kuin PS (KS sv. *sisu*, *sisukas*, *sisupussi*). *Pahansisuinen* tarkoittaa yhä itsepintaista, kun taas *itsepintainen* on 'hellittämätön', 'sitkeä' ja 'itsepäinen' (KS s.v. *pahansisuinen*, *itsepintainen*). *Itsepäinen* sen sijaan on 'itsepintainen' viitattaessa eläviin olentoihin mutta 'hellittämätön' ja 'sitkeä' viitattaessa asioihin; on kuitenkin mahdollista sanoa myös *hellittämättömän itsepäinen* (KS s.v. *hellittämätön*, *itsepäinen*). Tällaiset *sisun* kuvaukset kertovat sanasta, joka on saanut aina uusia, ristiriitaisiakin merkityksiä mutta joka ikään kuin yrittää myös "paeta" niitä.

Sanakirjat heijastavat aina tekijöidensä ja kieliyhteisön arvoja (Tyysteri 2013, 131). NS julkaistiin suhteellisen pian suomalaisen urheilun kultakauden ja talvisodan jälkeen, joten myös suomalaisuutta urheilussa ja sodassa kuvaavat, *sisu*-sanan sisältävät ilmaukset siirtyivät sanakirjaan. Vaikka *sisu* esiintyy käsitteenomaisena kielenkäytössä jo 1800-luvulla, sen käsitteellistyminen ja yhdistyminen suomalaisuuteen näkyy sanakirjoissa vasta 1900-luvulta lähtien.

6 Lopuksi

Olen koonnut katsaukseeni *sisu*-sanan merkityksiä sanakirjoissa. Vanhimmissa sanakirjoissa sana esiintyy enimmäkseen kielteisessä merkityksessä ja tarkoittaa esimerkiksi 'paha' ja 'häijy' tai 'ilkeyttä', 'vihaa' ja 'kiukku'. Selkeää eroa konkreettisen ja abstraktin *sisun* sekä *pahan sisun* ja *sisun* välillä aletaan tehdä 1830-luvulla. *Sisu* saa 1800-luvun puolivälistä alkaen lisää kielteisiä merkityksiä sekä uusia neutraaleja ja myönteisiä merkityksiä, ja se rinnastuu ensimmäisen keran rohkeuteen sanakirjassa vuodelta 1860 sekä itsepintaaisuuteen ja itsepäisyyteen sanakirjassa vuodelta 1880.

Katsaukseni paljastaa kiinnostavia huomioita *sisu*-sanan sisältävistä ilmauksista. Esimerkiksi *sisupussi* esiintyy sanakirjassa jo 1780-luvulla, kielteisessä merkityksessä, mutta seuraavan

kerran vasta 1900-luvulla, jolloin sillä viitataan myös 'sisukkaaseen ihmiseen'. *Sisukas* mainitaan 1850-luvulta lähtien, ja myönteisen merkityksen se saa ensimmäisen kerran sanakirjassa vuodelta 1880. Sanakirjoissa 1900-luvulta alkaen sellaiset päällekkäin menevät *sisun* merkitykset kuin 'hellittämättömyys', 'itsepintaisuus' ja 'itsepäisyys' kertovat sanan monimerkityksisyydestä ja sanaan liitettyjen ominaisuuksien ristiriitaisuudesta.

Sisun merkitys laajenee 1900-luvun sanakirjoissa tarkoittamaan 'sinnikkyyttä', 'lannistumattomuutta' ja 'hellittämätöntä tarmoa'. *Suomalainen sisu* mainitaan sanakirjassa ensimmäisen kerran 1900-luvun jälkipuoliskolla. Muussa kirjoitetussa kielessä ilmausta on kuitenkin käytetty ainakin jo 1890-luvulla ja sana *sisu* on liitetty suomalaisiin urheilijoihin viimeistään 1910-luvulla. Vaikka *sisu*-sanan käyttö on monipuolistunut vuosisatojen aikana, sen merkityksenmuutoksia on tunnettu puutteellisesti. *Sisun* määrittelemisen "hyväksi" ja "pahaksi" ei lisää ymmärrystä sanan käytöstä, merkitysalasta ja käsitteellistymisestä suomalaisuuden kuvaajaksi. Olenkin katsauksessani selvittänyt sanakirjojen *sisua*, jotta kielenkäyttäjillä olisi entistä selkeämpi käsitys tästä tutusta mutta kiehtovan ristiriitaisesta sanasta.

TANJA HELMINEN
 tanjhe@student.uef.fi
 Kirjallisuus
 Itä-Suomen yliopisto

Lähteet

- A I 775 = AGRICOLA, MIKAEL 1987 [1544]: Rucouskiria Bibliasta. *Vanhan kirjasuomen korpus* (tekstikorpus). Kielipankki. Kotimaisten kielten keskus 2013, Helsinki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-201407165> [viitattu 3.5.2021].
- A III 132 = AGRICOLA, MIKAEL 1987 [1549]: Messu eli Herran Echtolinen. *Vanhan kirjasuomen korpus* (tekstikorpus). Kielipankki. Kotimaisten kielten keskus 2013, Helsinki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-201407165> [viitattu 3.5.2021].
- Aamulehti* 1913: Eiliset kilpailut. *Aamulehti* 29.7.1913. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/bindi/ng/765436?term=Lahma&term=sisua&page=6> [viitattu 3.5.2021].
- AHLMAN, FERDINAND 1874: *Ruotsalais-Suomalainen ja Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja*. Jälkimäinen osa. G. W. Edlund, Helsinki.
- 1883: *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja*. *Finsk-Svensk Ordbok*. Toinen, lisätty painos. G. W. Edlund, Helsinki.
- ASETUS 1742: Asetuksia (1700-luku). *Vanhan kirjasuomen korpus* (tekstikorpus). Kielipankki. Kotimaisten kielten keskus 2013, Helsinki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-201407165> [viitattu 3.5.2021].
- CANNELIN, KNUT 1903: *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja*. *Finsk-Svensk Ordbok*. Kolmas laajennettu painos. WSOY, Helsinki.
- 1913: *Suomalais-ruotsalainen sanakirja*. *Finskt-svenskt lexikon*. Toinen, lisätty painos. WSOY, Helsinki.
- ENQVIST, KARI – SAARIKIVI, JANNE 2017: *Ainoa, mikä jää: Keskusteluja siitä, mikä on tärkeää*. WSOY, Helsinki.
- EURÉN, GUSTAF ERIK 1860: *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja*. *Finsk-Svensk Ordbok*. G. E. Eurén, Hämeenlinna.
- EUROPAEUS, DAVID EMANUEL DANIEL 1853: *Svenskt-Finskt Handlexikon*. *Ruotsalais-Suomalainen Sanakirja*. Suomalais-ruotsalaiseksi konvertoitu ja täydennetty sanasto. *Varhaisnykysuomen korpus* (tekstikorpus). Kielipankki. Kotimaisten kielten keskus 2013, Helsinki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-20140730147> [viitattu 3.5.2021].

- GANANDER, CHRISTFRID 1940 [1787]: *Nytt Finskt Lexicon. Uusi suomen sanakirja*. Osa III (I–III), S–Ö. WSOY, Helsinki.
- HAKULINEN, LAURI 1967: Suomen sanakirjoista. LAURI HAKULINEN, OSO IKOLA ja PAAVO RAVILA (toim.): *Kirjoituksia suomen kielestä*, 83–107. Tietolipas 51. SKS, Helsinki.
- HEIKKINEN, VESA 2017: Sisun tie Suomen sanaksi. *Kotus-blogi* 5.12.2017. Kotimaisten kielten keskus. https://www.kotus.fi/nyt/kotus-blogi/blogiarkisto/vesa_heikkinen/sisun_tie_suomen_sanaksi.26487.blog [viitattu 3.5.2021].
- HELENIUS, CARL 1838: *Suomalainen ja Ruozalainen Sana-Kirja. Finsk och Svensk samt Svensk och Finsk Ord-Bok*. Christian Ludvig Hjelt, Åbo.
- HELMINEN, TANJA 2019: Suomalaisen sisun jäljillä. *Kielikello* 1/2019. <https://www.kielikello.fi/-/suomalaisen-sisun-jaljilla> [viitattu 13.6.2021].
- 2020: Sanan *sisu* merkityksen muuttuminen vanhan kirjasuomen ajan kirjallisuudessa ja varhaisen nationalismin valossa. *AVAIN – Kirjallisuudentutkimuksen Aikakauslehti* 17(2), 6–21. <https://doi.org/10.30665/av.90015>
- HORMIA, OSO 1961: *Gananderin sanakirjan lähteet*. SKST 271.
- HÄKKINEN, KAISA 1990: *Mistä sanat tulevat: suomalaista etymologiaa*. Tietolipas 117. SKS, Helsinki.
- JUSLENIUS, DANIEL 1968 [1745]: *Suomalaisen Sana-Lugun Coetus*. Näköispainos. SKST 288.
- KOTUS 2021: Kielitoimiston sanakirjan edeltäjät. Kotimaisten kielten keskus. https://www.kotus.fi/sanakirjat/kielitoimiston_sanakirja/kielitoimiston_sanakirjan_tustaa/kielitoimiston_sanakirjan_edeltajat [viitattu 3.5.2021].
- KS = *Kielitoimiston sanakirja*. <https://www.kielitoimiston-sanakirja.fi> [viitattu 3.5.2021, päivitetty 11.11.2020]. Kotimaisten kielten keskus 2020, Helsinki.
- LAHTI, EMILIA 2019: Embodied fortitude: An introduction to the Finnish construct of *sisu*. *International Journal of Wellbeing*, 9 (1), 61–82. <https://doi.org/10.5502/ijw.v9i1.672>
- LEHTONEN, TOMMI 2017: Sisun kahdet kasvot. *Kanava* 3/2017, 48–50.
- LÄNSIMÄKI, MAIJA 2003: Suomalaista sisua. Kotimaisten kielten keskus. https://www.kotus.fi/nyt/kolumnit_artikkelit_ja_esitelmat/kieli-ikkuna_%281996_2010%29/suomalaista_sisua [viitattu 3.5.2021].
- LÖNNROT, ELIAS 1880: *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja. Finskt-Svenskt Lexikon*. Osa II (I–II), N–Ö. Jälkimäinen Osa. SKST 50.
- NES = HÄKKINEN, KAISA 2004: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. WSOY, Helsinki.
- NS = *Nykysuomen sanakirja* I–VI. WSOY 1951–1961, Helsinki.
- PS = *Suomen kielen perussanakirja* I–III. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1990–1994, Helsinki.
- RAPOLA, MARTTI 1947: *Kieli elää: Pakinoita ja tutkielmia*. WSOY, Helsinki.
- RENVALL, GUSTAF 1826: *Suomalainen Sana-Kirja. Lexicon linguae Finnicae, cum interpretatione duplici, copiosiore Latina, brevior Germanica*. Osa II (I–II), N–Ö. Tomus posterior. Typis Frenckellianis, Aboae.
- Sanomia Turusta* 1877: Hinnerjoelta. *Sanomia Turusta* 14.11.1877. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/482773?term=sisuista&page=2> [viitattu 3.5.2021].
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja* I–III. SKST 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja SKS 2012 [2000], Helsinki.
- TYYSSTERI, LAURA 2013: Arvosidonnaiset sanat yleiskielen selittävässä sanakirjoissa. LAURA TYYSSTERI ja KAISA LEHTOSALO (toim.): *Hyvä sanakirja: tieteellisiä, käytännöllisiä ja eettisiä näkökulmia leksikografiaan*, 131–153. Turun yliopisto, Turku.
- Uusi Savo* 1897: ”Suomalainen sauna” Tukholman näyttelyssä. *Uusi Savo* 24.7.1897. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/543974?term=suomalaista&term=sisuamme&term=suomalaista&term=suomalaiseen&term=suomalainen&page=3> [viitattu 3.5.2021].
- VTT = Teknologian tutkimuskeskus VTT 2020: Laaja tutkimus selvitti, onko *sisu* työelämässä voimavara vai kompastuskivi. Teknologian tutkimuskeskus VTT Oy, 11.2.2020. <https://www.vtt.fi/medial->

le/uutiset/laaja-tutkimus-selvitti-sisun-roolia-ty%C3%B6el%C3%A4m%C3%A4ss%C3%A4/
[viitattu 9.5.2021].

WALLIN, JOHAN FREDRIK 1850: *Suomen-, Venäjän- ja Ruotsin-kielinen Sana-Kirja*. Osa II (I-II), N-Ö.
G. Nordenswan, Hämeenlinna.